

SƏMƏD VURĞUNUN "İNSAN" MƏNZUM DRAMINDA XEYİRLƏ ŞƏRİN MÜBARİZƏSİ

Xülasə

Sovet dövrü (1920-1991) Azərbaycan poeziyasının ən böyük nümayəndələrindən biri olan Səməd Vurğun (1906-1956) əsasən şeirləri və poemaları ilə tanınsa da, mənzum dram janrında da dörd əsər yazmışdır. Onun son mənzum dramı "İnsan" 1945-ci ildə qələmə alınmışdır.

"İnsan" mənzum dramı Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrın tarixində öz yeri olan, ədalətsiz müharibələrə, insanın insana qarşı zülm və zorakılığına, insan naqisliyinə qarşı, xeyirin şəər üzərində qəti qələbəsinə inamla yazılmış bir əsərdir. Dramın filosof qəhrəmanı Şahbazın dili ilə böyük şair-dramaturq belə bir qlobal humanist fikri şeirin gur səslə ucadan elan edir ki: "Qalib gələcəkdir cahanda kamal!"

Açar sözlər: Azərbaycan sovet poeziyası, Səməd Vurğun, dünya müharibəsi, faşizmlə mübarizə, insan kamalının təntənəsi

Giriş. Bəşəriyyətin milyonlarla canlar bahasına qurtulduğu son qlobal humanitar faciə və fəlakət – II Dünya müharibəsi növbəti dəfə Xeyirin Şər üzərində qələbəsi ilə başa çatdı. Ancaq tarix göstərir ki, bu, müvəqqəti bir qələbədir. Yeddibaşlı əjdaha kimi faktik olaraq ölməz olan Şər növbəti dəfə yaralı yalquzaq kimi yaralarını yalamaqdadır və onun yenidən qanlı dişlərini və zəhərli caynaqlarını işə salaraq bu dəfə on milyonlarla canlar alması yalnız an məsələsidir...

Azərbaycan Sovet poeziyasının ən böyük nümayəndələrindən biri olan ilk Xalq şairimiz Səməd Vurğunun 1945-ci ildə – son müharibədə faşizm üzərində qələbədən sonra qaldırdığı bəşəri problem məhz bu faciənin qarşısını almaq yolları barədə filosof-şairin düşüncələrini əks etdirir.

Hələ müharibənin təzəcə başladığı 1941-ci ildə qələmə aldığı "Faşizmin dəhşətləri" adlı məqaləsində böyük humanist şair Səməd Vurğun yazırdı:

"Bütün Avropa hərbin içində yanır. Kəndlər, şəhərlər xaraba qalır. Ayaqlara, qollara zəncir vurulur, boğazlara qursun tökülür. Gündə yüzlərlə, minlərlə ev qapısı bağlanır.

Ocaqlar sönür, çıraqlar keçir. Südəmər körpələr anaların döşlərindən ayrı salınaraq cidalar ucunda parçalanır... Yüzlərlə, minlərlə insanlar diri-diri, gözü görə-görə yerə basdırılır... Faşizm xalqlara zəncir və ölüm gətirir. O, istila etdiyi bütün ölkələrdə milli azadlıqdan, milli dövlət quruluşundan əsər qoymayı" [1, s.51].

Əlbəttə, Səməd Vurğun kimi humanist və vətənpərvər bir sənətkar belə qlobal fəlakətə biganə qala bilməzdi və onun müharibə dövrünün yaradıcılığı bu mövzuya həsr edilmiş bir çox əsərlərlə zəngindir ki, onlardan biri də "İnsan" mənzum dramıdır.

Tədqiqatçıların fikrincə, əsər hələ müharibənin ilk illərində yazılmağa başlamış, qələbədən sonra bitirilmişdir. Səməd Vurğun özü də 1941-ci ildə "Fərhad və Şirin" faciəsinin müzakirəsindəki çıxışı zamanı dördüncü mənzum dramının anonsunu verərkən güman ki, "İnsan"ı nəzərdə tutmuşdu: "...Ümidvaram ki, uzun zaman çəkməz ki, mənim indiki qəhrəmanlara həsr olunmuş dördüncü dram əsərimə səhnədə tamaşa edərsiniz" [1, s.57]. Əsər bitəndən sonra isə şair "əsinin yazılma səbəbini" belə izah edirdi: "Mən Böyük Vətən müharibəsindən fəlsəfi dram yazmağa çalışmışam. Həmin

dramda müharibənin zahiri formasını deyil, zəmanənin ruhunu, iki bir-birinə zidd olan dünyagörüşün, ideoloji istiqamətin və mənəviyyatın mübarizəsini, bu mübarizədə sovet ideologiyasının və mənəviyyatının üstünlüyünü, eləcə də imperialist və faşist ideologiya və mənəviyyatının məhvə məhkumluğunu göstərmək istəmişəm" [1, s.134].

"İnsan" dramı 1945-ci ildə səhnəyə qoyulduqdan sonra ədəbi ictimaiyyət tərəfindən birmənalı qarşılanmamış və bir sıra tənqidi fikirlərə obyekt olmuşdur. Bu barədə kifayət qədər tədqiqat aparıldığından, burada üzərindən keçirik [2, s.198-213].

Məlumdur ki, bütövlükdə Səməd Vurğun yaradıcılığında barışmaz ziddiyyətlərin təsvirinə və fəlsəfi yozumuna geniş yer verilmişdir. Əlbəttə, bu baxımdan bir növ ziddiyyətlər üzərində qurulmuş ədəbi janr olan mənzum dram janrı daha çox spesifiklik kəsb edir. Məhz buna görə dövrünün böyük şairi kimi tanınmış Səməd Vurğun ilk dəfə 30 yaşında mənzum dram janrında qələmini sınıamış və "Vaqif" dramı ilə böyük uğur qazanmışdı.

Aydındır ki, Səməd Vurğun Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum dramın banisi deyildir; ona qədər dramaturgiyamız Hüseyn Cavid kimi nəhəng sənətkarın qələmindən çıxmış dünya ədəbiyyatının inciləri sırasına daxil olmağa layiq mənzum dramlarla zənginləşmişdi. Ancaq taleyin istehzasından Səməd Vurğunun mənzum dram yaradıcılığına başlaması ilə Hüseyn Cavidin ədəbi həyatdan uzaqlaşdırılması və əsərlərinin də qadağan edilməsi eyni vaxta təsadüf etmişdi... İlk mənzum dramını Hüseyn Cavidin həbs olunduğu il (1937) qələmə alan Səməd Vurğun, yenə də taleyin istehzası ilə ikinci dramı "Fərhad və Şirin"i dahi sənətkarımızın Sibir buzları arasında can verdiyi il (1941) yazıb tamaşaya qoymuşdu.

Ədəbi ictimaiyyət qarşısındakı çıxışlarında, eləcə də ədəbi mövzuda yazdığı məqalələrdə bir şairin mənzum dram yazmasının nə qədər çətin olduğundan şikayətlənən Səməd Vurğun eyni zamanda, məhz şair-dramaturqun daşlaşmış kanonları qırılmalı olduğunu təkidlə nəzərə çatdıraraq "Fərhad və Şirin" mənzum dramının müzakirəsinə həsr edilmiş disputdakı çıxışında

deyirdi: "...Mən demək istəyirəm ki, dram əsərini şeir ilə yazmaq çox çətindir. Lakin bu heç də bizim əsərimizdə olan nöqsanlara bəraət qazandırmır... Əsərdə bir çox xətlər vardır. Onların hamısını yaratmaq dram əsərində çətindir" [1, s.56].

Çıxışının sonunda isə, şair-dramaturq sanki bütün tənqidi fikirlərin üstündən xətt çəkərək deyir:

"Odur ki, gələcək yaradıcılıq metodu, mən demişəm ki, qabaqca düzəldilmiş qanunlar mənim üçün yoxdur. Mənim məqsədim odur ki, əsərdə xalqımızı, xalqımızın böyük amalını, mübarizə tarixini ifadə edən səhnə olsun. Bu məqsəd üçün mənim əlimdə drama böyük vasitədir. Hələlik bu xəstəliyə tutulmuşam, yazıram və yazacağam" [1, s.56-57].

Məlum səbəblər üzündən Hüseyn Cavidin adını çəkməyə də, Səməd Vurğunun şüuraltı şəkilə ustadın yaradıcılığından təsirləndiyini görmək o qədər də çətin deyildir. Şair özü "Fərhad və Şirin" mənzum dramını yazarkən, başqa bir dahi sənətkarın – Nizami Gəncəvinin poemasında təsirləndiyini etiraf edərək deyirdi: "Mən istərdim ki, Nizami ideyasını təkrar etməyim. Fəqət o ideyadan çıxmaq mənim üçün çətindir. Şünki onu (Nizaminin "Xosrov və Şirin" əsərini – H.M.) oxuduqdan sonra mütləq onun əsiri oluram. İki il mən Nizaminin təsirindən çıxma bilmədim. İki ildən sonra süjeti istədiyim kimi qura bildim" [1, s.55].

Futurespeksiya (bədi əsərdə müəllifin öz dövründən baxmaqla gələcəyi təsvir etməsi – retrospeksiya – keçmişə baxış anlayışının əksi – H.M.) üsulundan istifadə etməklə, ikiplanlı quruluşda yazılmış əsər Qara dəniz sahilindəki utopik "Qardaşlıq şəhəri"ndə gənclərin və qızların şərqisi ilə başlanır:

*Qara dəniz! Qara dəniz!
Nə gümrahdır dalğaların!
Bizim xoşbəxt vətənimiz
Timsalidir ilk baharın.
Ana vətən! Ana vətən!
Günəş doğur güllüşündən! [3, s.238]*

İndi isə, Hüseyn Cavidin "Şeyx Sənan" mənzum dramının ikinci pərdəsinin başlanğıcına baxaq:

*İştə Qafqaz!.. Səfalı bir məva!
Allah-Allah, nədir bu abü hava!?
Nə qadar şairanə bir xilqət!
Yerə enmişdir adətə cənnət.
Bu tamaşaya qarşı hər insan
Bəncə, bixətiyar olur heyran [4, s.168-169].*

Tədqiqatçılar arasında belə bir fərziyyə də dolamaqdadır ki, Səməd Vurğun "İnsan" mənzum dramını Hüseyn Cavidin "İblis" mənzum dramına cavab olaraq yazmış və bir dramaturq kimi ondan üstünlüyünü sübut etməyə çalışmışdır. Əlbəttə, bu cəhddən nə çıxdığını zaman özü göstərdi, ancaq Nizamidə olduğu kimi, Caviddə də Səməd Vurğun təsirdən qaça bilməmişdir.

Müqayisə üçün başqa bir örnəyə də müraciət edə bilərik: filosof Şahbazla hərbi İslam ağılınmı, silahın üstün olması barədə mübahisə edirlər:

Şahbaz

*Məncə, düşünməkcün yaranır hər baş,
Ağıldır insana ən böyük sirdaş.*

İslam (belindəki avtomatı göstərərək)

Bəs avtomat necə? Hə, aran yoxdur?

Şahbaz

*Nə üçün... onun da mənası çoxdur,
O da bir zinətdir qəhrəmanlığa...*

İslam

*Tutaq ki, Allahsən sən bir anlığa,
Bir avtomatın var, bir də fəlsəfən,
Dünyanı hansıyla xilas edərsən?*

Şahbaz

*Əlbəttə, fəlsəfə ağılı güdrəti,
Bir də ürəklərin saf məhəbbəti.*

İslam

*Odur da... nə qədər əlləşsəm də mən,
Yenə də əvvəlki idealistsən.
Qılıncdır, qılıncdır haqqə yol açan,
Qılıncdır ağzından şafəqlər saçan,
Qılınc öldürəcək hər cahangiri.*

Eldar

*Olmazmı qılıncda ağıl tədbiri,
Ağılda bir qılınc kəsəri ola? [3, s.288-289]*

Əlbəttə, bu səhnə, bu mübahisə Hüseyn Cavidin "Peyğəmbər" dramından Mələklə Skelletin polemikasını yada salır. Burada olduğu kimi, Peyğəmbər də "İnsan" mənzum dramının "Vaqif" əsərindən gələn kəndli qəhrəmanı Eldar kimi orta yolu seçir. Şahbaz isə bir filosof kimi Eldarın təklifini ümumiləşdirir:

*O düzdür, birləşsə qılıncla kamal,
Bu qanlı günləri görməz istiqbal [3, s.289].*

Səməd Vurğunun "İnsan" mənzum dramında xeyir və şər qüvvələr arasında sxematik qütbləşmə getsə də, istisnaları da müşahidə etmək olur. Məsələn, əsərin əsas qəhrəmanlarından biri olan Valentinin arvadı Nataşa Sovet qadını adına ləkə gətirən hərəkətlərə yol verərək alman zabiti ilə münasibət qurur və təbii ki, sonunda layiqli cəzasını alaraq elə qeyrətli ər tərəfindən güllələnir. Bu cür satqınlara və xainlərə yüksək mənəviyyətli Sovet cəmiyyətində yer olmadığını deyən Sovet şairi, bununla müqayisədə almanları daha "səbatlı" qələmə verərək onları az qala bir xalq kimi şər mentaliteti ilə qələmə verməkdən çəkinmir. Tibb bacısı Dildarın suallarına cavab verən filosof Şahbaz almanların şərə xidmət edən milli mentalitetini belə "əsaslandırır":

Şahbaz

Ölümdən zövq alan bir almanlardır.

Dildar

*Doğrudan, nə üçün belədir onlar,
Nə üçün qatildir, söylə, almanlar?*

Şahbaz

*Qədim tarixi var bu pis adətə,
Onlar aşıqıdır hər fəlakətə.
Səadət adlanan gözəl bir pəri,
Yaxud da Günəşin al şafəqləri
Onlara yad kimi görünür, Dildar,
Odur ki, cəlladdır qatil almanlar
[3, s.311-312].*

Alman "ministri" Albertlə polemikasında da Şahbaz hətta ən dahi almanların belə şərə xidmət etdiklərini, dünya şöhrətli əsərlərində şərin xeyir üzərində qələbəsini təsvir etdiklərini

deyir. Bir zaman almanlardan Höteni sevdiyini, sonra isə fikrini dəyişdiyini deyən Şahbaz bu qənaətdə də "məhkəm dəlillərə" söykənir:

Şahbaz

*Bəli, "Faust"dakı gizli bir məna
Gülür insanların arzularına.
Orda Mefistofel qələbə çalır,
İnsan qüdrətiyə kölgədə qalır.*

Albert (kinayə ilə)

Bəs sizin fəlsəfə, Hürmüz, Əhrimən?..

Şahbaz

*Hürmüz xəbər verir qəribələrdən.
Orda çarpışsa da xeyir ilə şər,
Fənalıq qurduğunu öldürür bəşər.
Əhrimən səpsə də yalnız zülməti,
Hürmüzün eşqidir insan qüdrəti.*

Fon Holts

İndi də çarpışır Əhrimən, Hürmüz?

Şahbaz

*İndi də çarpışır gecəylə gündüz
[3, s.307-308].*

Bəşəriyyət tarixində ən qanlı və dağıdıcı müharibənin təzəcə bitdiyi bir dövrdə, milyon

larla şəhidin qanının, anaların çay kimi axan göz yaşlarının hələ qurmadığı, milyonlarla günahsız insanın xüsusi qəddarlıq və amansızlıqla qətlə yetirildiyi bir zamanda kütləvi hipnoz, milli psixozun təsiri altında insan qanından sərxoş olaraq bu dünyanın tarixi boyu görünməmiş fəlakətlərə bais olan bir millətə və tənəpərvər sovet filosof-şairi Səməd Vurğun nifrətdən başqa bir hiss bəsləyə bilməzdi!

Məgər eyni (bəlkə daha qəddar!) zülmü və fəlakəti Azərbaycanın və Azərbaycan xalqının başına gətirən erməni faşistlərinə qarşı və tənəpərvər bir azərbaycanlı şairin ürəyində hər hansı rəğbət hissi ola bilərdi? Əsla!

Nəticə. Azərbaycanın Xalq şairi Səməd Vurğunun 1945-ci ildə tamamladığı "İnsan" mənzum dramı Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrın tarixində öz yeri olan, ədalətsiz müharibələrə, insanın öz həmcinsi insana qarşı zülm və zorakılıqına, insan naqisliyinə qarşı, sülhün müharibə, xeyirin şər üzərində qəti qələbəsinə inamla yazılmış bir əsərdir. İnsan ağılınmı, zəkasının kobud güc üzərindəki üstünlüyünə dərin inam bəsləyən böyük şair-dramaturq əsərin filosof qəhrəmanı Şahbazın dili ilə belə bir global humanist fikri şeirin gur səsilə ucadan elan edir ki: "Qalib gələcəkdir cahanda kamal!"

ƏDƏBİYYAT

1. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, V c. Bakı, "Şərq-Qərb", 2013.
2. Bayramov A. Səməd Vurğun yaradıcılığında insan: millilik və ümumbəşəriyyət. Bakı, Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 1999.
3. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, IV c. Bakı, "Şərq-Qərb", 2013.
4. Hüseyn Cavid. Əsərləri. 5 cildə, II c. Bakı, "Elm", 2007.

THE STRUGGLE OF GOOD AND EVIL IN THE SCENE DRAMA "HUMAN" OF SAMAD VURGUN

Summary

One of the great poets of Soviet period (1920-1991) of Azerbaijani poetry Samad Vurghun (1906-1956) is well known for his poems although wrote four scene dramas. His latest drama of "Human" was written in 1945.

"Human" drama has its place in Azerbaijani literature because it describes the definitive victory of good over evil in unjust wars, human cruelty and violence, against human imperfection.

The writer declares with the a loud voice of philosopher's hero of the drama Shahbaz such a global humanist idea "The wisdom will win in the world".

Key words: Azerbaijan Soviet Poetry, Samad Vurghun, World war, fighting against fascism, the triumph of human perfection

**БОРЬБА ДОБРА СО ЗЛОМ В СТИХОТВОРНОЙ ДРАМЕ
САМЕДА ВУРГУНА «ЧЕЛОВЕК»**

Резюме

Один из величайших представителей азербайджанской поэзии советского периода (1920-1991) Самед Вургун (1906-1956), известный в основном своими стихами и поэмами, написал также четыре стихотворных произведения в жанре драмы. Его последняя драма в стихах «Человек» была написана в 1945 году.

Драма «Человек» – это произведение, занявшее свое место в истории драматического жанра азербайджанской литературы, оно было написано как протест против несправедливых войн, человеческой жестокости и насилия, человеческого несовершенства и с верой в окончательную победу добра над злом.

Великий поэт-драматург устами героя-философа этой драмы Шахбаза громким поэтическим голосом провозглашает такую глобальную гуманистическую мысль: «Разум во вселенной победит!»

Ключевые слова: азербайджанская советская поэзия, Самед Вургун, мировая война, борьба с фашизмом, триумф человеческого разума